

[DOI:10.26104/NNTIK.2023.67.89.044](https://doi.org/10.26104/NNTIK.2023.67.89.044)

*Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.*

**САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН МАМЛЕКЕТ МЕНЕН ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮСҮ**

*Кочкарова Э.А., Рысмендеев Б.Дж., Осмонова А.А., Ормонова А.А.*

**ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ С ГОСУДАРСТВОМ**

*Е. Kochkarova, В. Rysmendeev, А. Osmonova, А. Ormonova*

**INTERACTION OF POLITICAL PARTIES WITH THE STATE**

УДК: 342.321(575.2) (04)

Макалада саясий партиялар менен мамлекеттин өз ара аракеттенүү маселелери талкууланат. Демократиялык укуктук мамлекетте саясий партия парламентаризмдин ажырагыс элементи болуп саналса, экинчи жагынан ар кандай саясий партия айрым топтордун саясий жана идеологиялык багытын аныктоочу коомдук уюмдун мүнөзүнө ээ экендиги белгиленген. Жарандардын саясий-укуктук ишмердүүлүгүнө багыт берет, аны конкреттүү жүрүм-турум актыларында ишке ашырат, конституциялык, укуктук жана коомдук мааниге ээ, ошондуктан саясий партиялар коом менен мамлекеттин ортосундагы дагы бир байланыштыруучу звено болуп саналат. Ар бир демократиялык мамлекеттин өзгөчөлүктөрүнүн бири жарандардын жана алардын топторунун саясий ишмердүүлүгүнүн эң маанилүү формасы болуп саясий партиялардын ишмердүүлүгү саналат, бул иш жүзүндө саясий партияларды жарандык коомдун зарыл компоненти катары кароого негиз берет.

**Негизги сөздөр:** саясий партиялар, мамлекет, парламентаризм, жарандык коом, саясий система, укуктук мамлекет, демократиялык мамлекет, көп партиялуу система.

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия политических партий с государством. Указывается, что в демократическом правовом государстве политическая партия является неотъемлемым элементом парламентаризма, с другой стороны, любая политическая партия имеет характер общественной организации, которая определяет политическую и идеологическую ориентацию отдельных групп граждан и направляет их политико-правовую активность, реализуя ее в конкретных поведенческих актах, имеющих как конституционно-правовое, так и социальное значение, и по этой причине политические партии – еще одно связующее звено между обществом и государством. Одной из особенностей любого демократического государства является то, что в качестве важнейшей формы политической активности граждан и их групп выступает деятельность политических партий, что, собственно, и дает основание считать политические партии необходимым составным элементом гражданского общества.

**Ключевые слова:** политические партии, государство, парламентаризм, гражданское общество, политическая система, правовое государство, демократическое государство, многопартийность.

The article discusses issues of interaction between political parties and the state. It is indicated that in a democratic rule-of-law state, a political party is an integral element of parliamentarism; on the other hand, any political party has the character of a social organization that determines the political and ideological orientation of individual groups of citizens and directs their political and legal activity, realizing it in specific behavioral acts, having both constitutional, legal and social significance, and for this reason, political parties are another connecting link between society and the state.

One of the features of any democratic state is that the most important form of political activity of citizens and their groups is the activity of political parties, which, in fact, gives grounds to consider political parties a necessary component of civil society.

**Key words:** political parties, state, parliamentarism, civil society, political system, rule of law, democratic state, multi-party system.

Кыргызстандагы конституциялык процесс саясий көп түрдүүлүктүн конституциялык принцибин жана демократиялык мамлекеттердеги жарандардын эң маанилүү конституциялык укуктарынын бири болуп саналган саясий укуктарды толук ишке ашыруу үчүн шарттарды камсыз кылууга байланышкан маселелердин бүтүндөй комплексин чечүүнү камтыйт. Көптөгөн өлкөлөрдүн конституцияларында саясий партияларды түзүү укугу өзгөчө түрү катары бекитилген, бул партиялар менен коомдук бирикмелердин башка түрлөрүнүн ортосундагы олуттуу айырмачылыктарды таанууну жана мыйзам чыгаруучу тарабынан азыркы мамлекеттин саясий тутумунда партиялардын ойногон ролун түшүнгөндүгүн көрсөтөт. Саясий партиялар эл менен бийликтин ортосундагы негизги ортомчулар болуу менен, алардын кызыкчылыгы үчүн кабыл алынган бийлик органдарынын тиешелүү чечимдеринде адамдардын кызыкчылыктарын чагылдырып, жарандардын саясий эркин өнүктүрүүгө жана билдирүүгө салым кошот. Мындан тышкары партиялар жарандардын саясий жоопкерчилигин өнүктүрүүгө жана саясат чөйрөсүндө квалификациялуу кадрларды даярдоого салым кошууда. Өнүккөн партиялык системанын болушу мамлекетти бекемдейт, анын коом менен байланыш каналдарын чыңдайт, ал эми анын жоктугу сөзсүз түрдө мамлекеттин алсыздыгына алып келет деп айтууга болот.

Кыргызстанда партиялык системаны түзүү жана анын жигердүү болушу зарылчылыгы саясий партиялар жарандык коомдун негизги элементи катары таанылганы менен да шартталган, аны куруу учурда мамлекеттин биринчи кезектеги милдеттеринин бири болуп саналат. 2021-жылдын 5-майындагы Кыргыз Республикасынын Конституциясында (8-берене) саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук таанылат.

Советтик саясий система буржуазиялык коомдун түпкүрүндө пайда болгон жана өнүккөн жарандык

коомдун моделин четке кагып, жарандык коомго туура келген терминологияны этибарга албай, өзүнүн терминдерин колдонуп, көп учурда реалдуу коомдук мамилелерди чагылдырган эмес.

Ошентип, коомдук уюмдар, тагыраак айтканда, алар эмнени тушунду, профсоюздар, ВЛКСМ, ар түрдүү кооперативдик уюмдар – колхоздор, керек-жарак, турак-жай-курулуш кооперативдери – илимий, илимий-техникалык, илимий-агартуу коомдору, рационализаторлордун жана ойлоп табуучулардын коомдору, маданият ишмерлеринин, художниктердин, журналисттердин союздары, маданий-агартуу, спорт коомдору [1, 349-б.; 152-б., 97-111-бб.] реалдуу автономияга ээ болгон эмес, ар дайым аталык таасирге ээ болгон жана «социализмдин саясий системасындагы партиялык жетекчиликтин» камкордугу астында болгон [2, 184-189-бб.; 203-б., 11-24-бб.].

Советтер Союзунун Коммунисттик партиясы илимий кызматкерлер тарабынан коомдук уюм катары классификацияланбаган бирден-бир уюм болуу менен, партиялык документтерде белгиленгендей, «социалисттик демократияны өнүктүрүүнүн багыттоочу жана багыттоочу күчү» болгон [3, с. 48], жана ага «мамлекетке жана коомго саясий жетекчиликти ишке ашыруу укугу» гана берилген эмес [4, 62-б.], бирок анын мамлекеттик юридикалык субъектилиги да таанылган [5, 57-58-бб.]. Мунун баарын жарандык коом төгүнгө чыгарды.

Демократиялык укуктук мамлекетте саясий партия парламентаризмдин ажырагыс элементи болуп саналат, экинчи жагынан, ар кандай саясий партия жарандардын айрым топторунун саясий жана идеологиялык багытын аныктоочу жана башкарган коомдук уюмдун мүнөзүнө ээ. Алардын саясий-укуктук ишмердүүлүгү, аны конкреттүү жүрүм-турум актыларында ишке ашырып, конституциялык-укуктук жана социалдык мааниге ээ, ошондуктан «саясий партиялар коом менен мамлекеттин ортосундагы дагы бир байланыштыруучу звено болуп саналат» [6, 24-б.].

Ар кайсы тармактагы эксперттер жарандык коомду ар кандай чечмелешет. Ошентип, саясат таануучулар аны «мүчөлөрүнүн ортосунда экономикалык, маданий, укуктук жана саясий мамилелери өнүккөн, мамлекетке көз каранды эмес, бирок аны менен өз ара аракеттенген коом, социалдык, экономикалык, саясий, маданий жана моралдык абалы жогору жарандардын коому» деп аныкташат, түзүү, мамлекет менен биргелешип, өнүккөн укуктук мамилелер» [7, 75-б.]. Ал «ар бир социалдык топтун жана таптын так аныкталган жана аң-сезимдүү кызыкчылыктары бар, бул кызыкчылыктарды билдирүүнүн жана координациялоонун активдүү механизмдери бар жана ушул координациянын негизинде аларды ишке ашыруунун ички дифференцияланган бүтүндүгүн» билдирет [8, 13-б.].

«Жарандык коом мамлекетке карата автономдуу

экономикалык, саясий, укуктук жана маданий мамилелердин белгилүү бир системасы катары адамдар тарабынан түзүлөт» [9, 10-б.].

Бул аныктамадагы негизги пункт жарандык коомдун өз алдынчалыгына, анын мамлекеттен көз карандысыздыгына басым жасоо болуп саналат, бирок анын даражасы өзүнчө талдоону талап кылат.

Н.С. Бондарь, азыркы жарандык коом – бул демократиялык, плюралисттик коом, анын негизги субъектиси – бардыгы үчүн бирдей теңдиктин жана жалпы укуктук тартиптин бирдиктүү режиминин алкагында өз кызыкчылыктарын ишке ашырган эркин инсан» [10, 65-б.].

Маалыматка ылайык, С.А. Авакян, жарандык коом коомдун өнүгүүсүнүн белгилүү бир сапаттык деңгээлин билдирет, мында «ар кандай идеологиялык постулаттарды жарыялоо үчүн бардык өбөлгөлөр бар, эгерде жарандар өз оюн эркин айта алса, алар өз көз караштарын жайылтуу үчүн ар кандай, анын ичинде саясатташкан бирикмелерди түзө алса» [11, 16-б.].

Жарандык коомду мындай түшүнүүгө ылайык, идеологиялык көп түрдүүлүк, саясий плюрализм жана ага мүнөздүү коомдук бирикмелердин кеңири чөйрөсү бирдей даражада коомдун да, мамлекеттин да мүнөздөмөлөрү болуп саналат, ал эми жарандык коомдун өзү конституциялык түзүлүштүн ажырагыс жана зарыл элементи катары иштейт.

Жарандык коом үч өлчөмдү камтыйт, атап айтканда: мыйзам алдында бардыгынын теңдигин болжолдоочу укуктук; саясий, жалпы шайлоо укугун билдирген жана социалдык-экономикалык [12, 492-б.].

Жарандык коомдун саясий чен-өлчөмү саясий партиялар, алардын ишмердүүлүгү, саясий эркиндик менен ажырагыс байланышта экенин баса белгилей кетүү керек [13].

Бирок, жарандык коом саясий эркиндик менен гана эмес, ошондой эле «жарандык же социалдык эркиндик, б.а. коомдун айрым инсандарды мыйзамдуу түрдө башкарып турган бийликтин касиеттери жана чектери» [13, 512-б.].

«Жарандык коом» түшүнүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясында колдонулбайт, бирок ага карабастан адам укуктары, саясий көп түрдүүлүк, менчиктин көп формалары, экономикалык эркиндик ж.б.

Ушуга байланыштуу «жарандык коом саясаттан ажырап, саясий системадан көз каранды эмес» деген пикирге кошулуу кыйын [14, 92-б.].

Жарандык коом менен мамлекеттин саясий тутумунун ачык-айкын байланышы коомду түзгөн инсандардын социалдык-укуктук абалынын кош мүнөзүнө негизделген.

Б.А. Кистяковский: «Инсандын коомдук-укуктук абалын төрт тараптан кароого болот: инсан мамлекетке карата милдеттерди аткарат, же мамлекеттин кийлигишүүсүнөн эркин болот, же мамлекетке талаптарды коёт,

же мамлекет үчүн иш кылат» деп ырастайт [15, 659-б.].

Ар бир демократиялык мамлекеттин өзгөчөлүктөрүнүн бири жарандардын жана алардын топторунун саясий ишмердүүлүгүнүн эң маанилүү формасы болуп саясий партиялардын ишмердүүлүгү саналат, ал иш жүзүндө саясий партияларды жарандык коомдун зарыл курамдык бөлүгү катары кароого негиз берет. Коомдук мамилелерге таасир этүүнүн укуктук ыкмаларынын, инсан менен мамлекеттин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн оптималдуу узак мөөнөттүү формаларын сунуштоо жана белгилөө» [16, 4-б.].

Ю.А. Юдиндин айтымында, саясий партиялар жарандык коомдун автономдуу түзүмдөрү болуп саналат, алар «анын менен мамлекеттин ортосунда ортомчу» [17, 12-б.]. Бирок алардын, жалпы жарандык коом сыяктуу эле, мамлекеттен өз алдынчалуулугунун деңгээли талаштуу маселе жана деталдуу кароону талап кылат.

Албетте, партиялар менен мамлекеттин ортосундагы өз ара байланыш канчалык тыгыз болсо, ал сөзсүз түрдө ошончолук аз болот.

Заманбап мамлекеттерде партиялардын ролу мамлекет менен жарандык коомдун ортосундагы мамиледе жөнөкөй «ортомчулук» ишмердүүлүктүн чегинен чыгып, кыйла кеңири.

Мамлекет менен жарандык коомдун өз ара байланышы конституциялык түзүлүштүн институту катары көп партиялуулуктун пайда болушуна байланыштуу эң ачык көрүнүп турат [18].

Көп партиялуу системанын көрүнүшү мамлекеттин жана коомдун макулдашылган жана багытталган аракеттеринин натыйжасынан башка эч нерсе эмес.

Кезинде Ю. Чичерин «Саясий партиялардын булагы мамлекеттик организмдин түпкү маңызында да, коомдун курамында да, акырында адамдын өнүгүү касиетинде» деп белгилеген [19, 461-б.].

Азыркы учурда жарандык коом жеке кызыкчылыктар негизинен ортомчулук кылган, бирок Конституция, мыйзамдар жана башка ченемдик-укуктук актылар аркылуу ишке ашырылуучу мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсү болуп саналат, бул жарандык коомго жалпы мамлекеттик көзөмөлдүн белгиси жана көрсөткүчү болуп саналбайт, бирок, тескерисинче, эки тарапка тең пайдалуу кызматташууга, алардын кызыкчылыктарын, анын ичинде укуктук жана конституциялык чөйрөдө шайкеш келтирүүгө багытталган укуктук мамлекет менен жарандык коомдун өз ара аракеттенүүсүнүн эң натыйжалуу формасын билдирет.

«Саясий партиялар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын тиешелүү жоболору саясий партия жарандык коомдун маанилүү элементи деген

мурда айтылган тезисти тастыктайт. Мыйзамдын 1-беренесине ылайык, саясий партия - калктын белгилүү бир бөлүгүнүн саясий эркин ишке ашырууга көмөктөшүүчү, жалпы саясий максаттарга жана милдеттерге ээ болгон, Кыргыз Республикасынын жарандарынын ыктыярдуу бирикмеси.

Биз берген аныктама саясий партиянын статусун чагылдырат, ал саясий эркин жана кызыкчылыктарын билдирүү үчүн жарандарды бириктирген бейөкмөт, коомдук уюм. Саясий партиялардын ишмердүүлүгү жарандык коомдун ишмердүүлүгү сыяктуу эле эгемендүүлүктүн жана инсандын эркиндигинин принциптерине негизделет.

Саясий партиянын коомдук мүнөзү жарандык коомдун максаттары менен окшоштугу менен өзгөчө ынандыралык түрдө ырасталат, алар коомдук пикирди калыптандыруу, жарандарга саясий билим берүү жана тарбиялоо, коомдук-саясий турмуштун ар кандай маселелери боюнча жарандардын пикирин билдирүү жана коомдук-саясий турмуштун бардык маселелери боюнча коомдук пикирди билдирүү. Аларды мамлекеттик органдардын жана жалпы коомчулуктун назарына.

Саясий партиялардын негизги милдети жарандык коомдун маанилүү элементи катары жарандардын саясий кызыкчылыктарын консолидациялоо жана көрсөтүү болуп саналат, бул, албетте, мамлекеттин конституциялык-укуктук негиздерине таасирин тийгизет жана «партиялар негизинен жарандык коомдун жашоо жөндөмдүүлүгүн жана иштешин аныктайт».

Мына ушулардын бардыгынан саясий партиялар «мамлекеттик бийликтин тикелей алып жүрүүчүлөрү болбостон, жарандык коомдун маанилүү элементтери болуп саналат, мамлекет менен коомдун ортосунда ортомчулук милдеттерди аткарышат, коомдук турмуш чөйрөсүндө жарандардын кызыкчылыктарына ортомчулук кылышат» деген жыйынтык чыгат.

Саясий партияларды уюштуруунун жана ишмердүүлүгүнүн конституциялык-укуктук негизин түзүүгө мамлекеттин умтулуусу мамлекеттин жарандык коомдун айрым элементтерин жөнгө салуу каалоосу жана аракети, жарандык коомдун «суверендүү» чөйрөсүнө кол салуу катары кабыл алынбашы керек. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык саясий көп түрдүүлүк жана көп партиялуулук конституциялык түзүлүштүн негизи болуп саналат, ал өз алдынча саясий партиялардын ишмердүүлүгүнүн укуктук негиздерин деталдуу аныктоону талап кылат.

Саясий партиялар, мурда айтылгандай, жарандык коомдун ажырагыс бөлүгү болгондуктан, алар өз ара таасирге ээ. «Жарандык коом конституциянын

жана конституциялык түзүлүштүн туруктуулугуна кам көрүшү керек... алар бири-бирине өз ара кепилдик беришет» [6, 44-б.].

**Адабияттар:**

1. Политическая организация развитого социалистического общества: Правовые проблемы [Текст]. – Киев: Наук.думка, 1976. – 516-б.
2. Байтин М.И. Сущность и основные функции социалистического государства [Текст] / М.И. Байтин. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1979. – 302-б.
3. Конституционные основы советской социалистической демократии [Текст] / под общ. ред. В.Ф. Маслова, Р.С. Павловского. – Харьков: Вища шк., 1982. – 167-б.
4. Миронов О.О. Субъекты советского государственного права [Текст] / О.О. Миронов; под ред. И.Е. Фарбера. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1975. – 81-б.
5. Основин В.С. Советские государственно-правовые отношения [Текст] / В.С. Основин. – М.: Юрид. лит., 1965.– 168-б.
6. Укрощение Левиафана: право, государство и гражданское общество в современной России [Текст] – М.: ООО «Изд. центр науч. учеб. программ», 2000. – 204-б.
7. Политология [Текст]: энцикл. слов. / общ. ред. и сост.: Ю.И. Аверьянова. – М.: Publishers, 1993. – 431-б.
8. Пономарев Е.Г. Политико-правовые основы многопартийности в Российской империи и особенности перехода к однопартийной системе (Историко-правовой анализ) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Е.Г. Пономарев. – Н. Новгород, 2000. – 43-б.
9. Права и свободы человека в программных документах основных политических партий и объединений России. XX век [Текст] / под ред. А.Н. Аринина, С.И. Семенова, В.В. Шелохаева. – М.: РОССПЭН, 2003. – 496-б.
10. Бондарь Н.С. Конституционный строй как государственно-правовое выражение гражданского общества в России [Текст] / Н.С. Бондарь // Конституционное развитие России: межвуз. сб. науч. ст. – Саратов, 2003.
11. Авакьян С.А. Политический плюрализм и общественные объединения в Российской Федерации: конституционно-правовые основы [Текст] / С.А. Авакьян. – М.: Рос.юринд. изд. дом, 1996. – 359 с.– Вып. 4.– 62-71-б.
12. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты [Текст]: курс лекций / А.Н. Медушевский. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 512-б.
13. Милль Дж. О свободе (1859 г.) [Текст] / Дж. Милль // Наука и жизнь. – 1993. – №11. – 10-15-б.
14. Васильева Т. Свобода объединения: понятие, субъекты, гарантии и пределы защиты [Текст] / Т. Васильева // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. – 2003. – № 1. – 123-140-б.
15. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права (1916) [Текст] / Б.А. Кистяковский. – М.: Изд. М. и С. Сабашниковых, 1916. – 704-б.
16. Нусупбекова А.Н. Конституционно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина [Текст]: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.Н. Нусупбекова. – Бишкек, 2012. – 26-б.
17. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве [Текст] / Ю.А. Юдин. – М.: Изд. группа «Форум-ИНФРА-М», 1998. – 288-б.
18. Кубеев Е.И. Основы конституционного строя Республики Казахстан [Текст]: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Е.И. Кубеев. – М., 1998. – 384 б.
19. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран [Текст] / В.Е. Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568-б.
20. Кочкарлова Э.А. Организационно-правовые формы взаимоотношений государства и политических партий. / Известия ВУЗов Кыргызстана. 2010. №. 9. С. 80-83.